

Milena Josefovičová

Německá vysoká škola technická v Praze (1938–1945)

Struktura, správa a lidé

**Německá vysoká škola
technická v Praze
(1938-1945)**

Struktura, správa, lidé

Milena Josefovičová

Recenzenti:

prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lucie Zikmundová

Grafická úprava Jan Šerých

Na obálce pohlednice s kresbou DTH (1931)

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2017

© Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2017

© Milena Josefovičová, 2017

ISBN 978-80-246-3505-7

ISBN 978-80-246-3763-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	7
Technické vysoké školství v éře modernity	9
Rozbor pramenů a literatury	15
Za monarchie, za republiky – vývoj německé techniky v Praze do roku 1938	23
Deutsche Technische Hochschule v habsburské monarchii (1863–1918)	23
Československou státní vysokou školou 1918–1938	27
Pokusy o reformu technického studia	35
1938 – rok rozvratu	42
Důsledky mnichovské dohody	42
Přeložení či ponechání?	44
Rasové a politické čistky	57
Transformace z československé na říšskou vysokou školu	63
Hledání podoby 1938–1939	63
Reorganizace	67
Po uzavření českých vysokých škol	70
Výměna rektora	76
Univerzální vysoká škola	81
V nových poměrech	91
Struktura DTH	94
Říšská, ale menší	94
Fakulta přírodních věd a doplňkových oborů (I)	97
Matematika a fyzika (I/1)	97
Výuka a změny	97
Personální obsazení	103

Chemie (I/2)	108
Výuka a změny	108
Personální obsazení	112
Všeobecné předměty (I/3)	119
Intervence Fritze Todta	122
Fakulta architektury a stavitelství (II)	126
Výuka a změny	126
Personální obsazení oddělení architektury (II/1)	138
Personální obsazení oddělení stavebního inženýrství (II/2)	142
Fakulta strojní a elektrotechnická (III)	148
Výuka a změny	148
Personální obsazení oddělení strojního inženýrství (III/1)	152
Personální obsazení oddělení elektrotechniky (III/2)	156
Správa a provoz DTH	160
Kurátor	160
Využití majetku české techniky	163
Neuskutečněné plány	169
Zemědělská vysoká škola v Děčíně-Libverdě	169
Ústav pro výzkum silikátů Společnosti císaře Viléma (KWIFS)	171
Hornická akademie Příbram – Německá vysoká škola báňská	173
Totální válka a DTH	177
Totální válka	177
Personální záležitosti	180
Omezení provozu školy	185
Závěr	190
Seznam zkratk	193
Přílohy	194
Resumé	212
Vybraná literatura a prameny	213
Jmenný rejstřík	218

Úvod

Historie Německé vysoké školy technické v Praze¹ v letech 1938–1945 připomíná křižovatku – bod, kde se protínají i rozbíhají různé aspekty její existence či tematické souvislosti. Jistě patří do dějin vzdělanosti českých Němců a technických elit, do dějin vysokých škol, do dějin techniky, do dějin okupace a nacistické třetí říše. Tvoří určitý díl historického obrazu vysokého školství v českých zemích, a to jak ve vztahu k dějinám ČVUT, tak ve vztahu k Německé univerzitě. Tento (první) pokus o historickou rekonstrukci se týká především vývoje institucionálního, biografického a politicko-správního. Příběh pražské německé techniky, pojmávaný v širším historickém kontextu snah o vyrovnání se s paralelním působením českého a německého obyvatelstva, ilustruje mnohvrstevnatý vývoj technického vzdělání, myšlení, invence v českých zemích.

Jako v mnoha jiných „historiích“ i v tomto případě zmizela Deutsche Technische Hochschule Prag (DTH) z obecného povědomí i s lidmi, kteří v ní působili, a to v důsledku politických či ideologických zvrátů i obyčejné lhostejnosti. Od zrušení Německé vysoké školy technické v Praze uplynulo – ať už, nebo teprve – přes sedm desetiletí, ovšem zapomnění nastalo takřka dokonalé. V posledních letech byla sice zaplněna řada „bílých míst“, týkajících se německé vzdělanosti v českých zemích, v případě Německé vysoké školy technické, jejího významu, představitelů a úspěšných absolventů se tak stalo jen částečně.

Zkoumané závěrečné období existence DTH (1938–1945) se od předchozích etap odlišuje především tím, že určující okolností pro vývoj pražské německé techniky byly vysokoškolské poměry v nacistickém Německu. Symbolicky právě násilným uzavřením českých vysokých

1 Název školy zněl Deutsche Technische Hochschule, v textu používám také český překlad nebo zkratku DTH.

škol na podzim 1939 se v existenci DTH definitivně uzavřela „paralelní éra“, v níž od roku 1869 probíhalo soutěžení a poměrování s vysokým technickým učením českým.

Když se pražská německá technika stala jednou z říšských technických vysokých škol, měly za sebou více než pět let (1933–1938) transformace v duchu nacionálně socialistické ideologie. Zatímco se v Říši prosazovaly zásadní změny v nastavení vysokoškolského vzdělávání, pražská DTH byla československou vysokou školou, která ve zcela jiném prostředí hájila svou existenci a snažila se posilovat společenský význam i odbornou úroveň. Oněch pár let od Mnichova do května 1945, jež jsou v této knize pojednány, znamenalo v dějinách pražské německé techniky, odvíjejících se od roku 1806, nepochybně dramatický přelom. Tragické vyústění v podobě definitivního zániku si mnozí aktéři do posledních dní nedovedli představit. Necelých sedm let „napěchovaných“ událostmi a změnami, které narušily a nakonec přerušily po desetiletí takřka neměnný běh akademického života. Období natolik odlišné od předchozích desetiletí, poznamenané Mnichovem, okupací, válkou, tragickým vyhocením česko-německých vztahů, že to vše snad vysvětluje a dostatečně opravňuje rozhodnutí pojednat jej samostatně.²

Vítězství technické civilizace se mimo jiné projevuje dvěma důsledky: jednak univerzálním rozšířením techniky do všech oblastí lidského života, jednak pojmáním techniky jako jakési obecné zkušenosti. Nic není vyloučeno z procesu racionalizace, pro který není ani tak důležitá změna jednotlivých technických postupů, jako proměna vztahu společnosti k technickým operacím.³ Technický fenomén se vyznačuje vedle racionality a umělosti dalšími pěti vlastnostmi: automatizací, samorůstem, nedělitelností, univerzalismem a autonomií. Poslední vlastnost je nejdůležitější – v soudobé společnosti lidé už techniku nekontrolují, technická civilizace v podstatě ničí také svobodu lidí, technický stát je totalitní, byť skrytý.⁴ Francouzský filozof Dominique Bourg se ve své knize⁵ zabývá filozofickou reflexí vztahu člověka a přírody ve specifické podobě, jakou mu dodává tak lidský výtvar, jakým je technika. Souhlasí s názorem svého krajana, historika Marka Blocha, že člověk žije ponořen

2 Pro časové vymezení byla inspirací práce A. Míškové: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*. Praha 2002; *Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums*. Praha 2007.

3 Viz R. Bavaj: *Die Ambivalenz der Moderne im Nationalsozialismus. Eine Bilanz der Vorschung*. Mnichov 2003.

4 Viz J. Ellul: *Changer de révolution*. Paris 1982.

5 Viz D. Bourg: *L'homme – artifice. Le sens de la technique*. Paris 1996.

do přírody a existuje jen potud, pokud na ni umí působit, a že v každém z nás se ustavičně doplňují *homo faber* a *homo sapiens*.

Lidstvo vytvořilo sebe sama na základě jak lingvistických, tak nástrojových artefaktů. Technika na jedné, jazyk a vědění na druhé straně představují konstrukty, které jsou vnější lidskému tělu. Teze o *homo faber* vylučuje jakýkoli protiklad mezi technikou a lidstvem používajícím jazyk a vědomosti. Současně ovšem tato teze vylučuje jako sterilní každé tvrzení o nezávislosti techniky na člověku. Technika zajišťuje naši sounáležitost s přírodou a současně nás vymaňuje z její nadvlády. Bourg se snaží dokázat, že politická svoboda a omezení či požadavky, které vyplývají z rozvoje techniky, se navzájem nevylučují, že technika a její pregnantní výraz, totiž moderní průmyslová společnost, spíše podporují rozvoj individuálních hodnot a možnosti jejich demokratického vyjádření. Technický pokrok by neměl být považován za samoučelný a za konečné měřítko všech hodnot.⁶

Během 19. století se z mechanických a chemických technologií rozvinul silně diferencovaný systém technických věd. Na polytechnických školách a vysokých technických školách patřilo k dobrému tónu pěstovat dějiny vlastního oboru v teoretické rovině i v průmyslové aplikaci a reflektovat přitom socioekonomický kontext. Pomocí pojmu „kultura“ se pozornost obrátila na duchovní a umělecké prvky technického tvoření, byla to součást strategie společenské emancipace technické inteligence. S postupující specializací inženýrských oborů a jejich orientací na současnou praxi byly dějiny techniky koncem 19. století „odsunuty“ do okrajové pozice. Od 60. let, kdy se prosadily nové přístupy, se dějiny techniky propojují s dějinami sociálními, hospodářskými nebo dějinami přírodních věd. Proces začlenění dějin techniky do historiografie jako oboru stále není uzavřen a situace se jeví být značně ambivalentní. Nadále jako dílčí disciplína zaujímají okrajové místo (Randposition) a jejich vědecké výstupy bývají historiky jen nedostatečně recipovány.⁷

Technické vysoké školství v éře modernity

Modernizační proces, vedoucí k propojení vzdělání s povoláním, probíhal od 18. do 20. století v éře, kterou Z. Baumann nazývá „tuhou“

6 P. Horák: *Francouzská filosofie na konci 20. století*. In: Sborník prací FF Brněnské univerzity, B 48, 2001, Studia philosophica, s. 37–52.

7 W. König: *Technikgeschichte. Eine Einführung in ihre Konzepte und Forschungsergebnisse*. Stuttgart 2009, s. 43–47.

modernitou.⁸ Aplikace nových poznatků přírodních věd do praxe ve větším měřítku nebyla myslitelná bez vzdělávacích struktur zcela nového typu. Nemohla být realizována bez škol zaměřených na rozšiřování a předávání nových znalostí, vzdělávacích institucí, které by vychovávaly představitele nových společenských elit – inženýry. Zpočátku vyžadovaly technické odborníky zejména armády a státní správy, ale postupem času začínali absolventi těchto škol hrát stále významnější roli ve všech oblastech hospodářství a podstatnou měrou se podíleli na ekonomickém rozvoji evropských zemí.⁹ Rozvoj institucí zaměřených na přírodovědné a technické vzdělávání probíhal v průmyslových zemích velmi odlišně. Ve vlasti průmyslové revoluce Velké Británii, jakož i ve Spojených státech začínala industrializace na empirické bázi bez toho, že by existovaly školy poskytující formalizované inženýrské vzdělání. Rozmach technických učilišť pro inženýry zde nastal až kolem roku 1860. Naproti tomu Francie a Německo, kde industrializace začala později, disponovaly technickým školstvím hned v raném stadiu průmyslového rozmachu, tedy v 18., respektive počátkem 19. století.¹⁰

Ve Francii vzdělávaly státní školy inženýry pro vojsko, hornictví a budování dopravní infrastruktury. V roce 1794 byla založena École Polytechnique, která si adepty pečlivě vybírala pomocí náročných zkoušek z matematiky.¹¹ V Německu vznikaly řemeslnické a polytechnické školy ve 20. a 30. letech 19. století v důsledku snahy jednotlivých států podpořit rozmach průmyslu. Oproti původním představám ale mnozí absolventi zamířili místo do továren do státní služby. Nejdále pokročila Gewerbeschule (později Gewerbeakademie) v Prusku díky svému sepětí s průmyslem a prakticky zaměřené výuce. Ve druhé polovině 19. století německé polytechniky následovaly univerzitní vzory, takže zvyšovaly nároky na studenty, zaváděly univerzitní předpisy a normy, přejímaly jako teoretické východisko pozitivistické principy vědy. Polytechniky se proměňovaly na vysoké technické školy také díky širšímu zavádění všeobecných teoretických oborů. Poněkud paradoxně představitelům

8 Z. Baumann: *Tekutá modernita*. Praha 2002, s. 10–12.

9 Viz B. Dietz – M. Fessner – H. Maier (edd.): *Technische Intelligenz und „Kulturfaktor Technik“*. Berlin 1996.

10 W. König: *Technikgeschichte. Eine Einführung in ihre Konzepte und Forschungsergebnisse*, s. 169. V Británii vynálezci vzešli převážně z technických řemesel, tzv. civilní inženýři tvořili uzavřenou profesní skupinu, byli univerzalističtí – projektovali a stavěli vše. Civilním inženýrem se člověk stal na základě víceleté zkušební doby, pokud si založil vlastní kancelář, nebo získal významnou pozici v továrně či inženýrské kanceláři. Úroveň hlídaly profesní komory. Vývoj v USA byl podobný.

11 Tamtéž, s. 170.

teoretických oborů bylo často bráněno v působení na celkový vzdělávací proces, neboť za jeho těžiště byly nadále považovány odborné předměty. Pozvolna docházelo k emancipaci inženýrů jako plnohodnotně vysokoškolsky vzdělaných odborníků. Po velké válce nastal rozkvet v duchu hesla „méně odborného vzdělání, více času na všeobecné“. Tento stav zase naopak nelibě nesly hospodářské kruhy, a tak „technické vysoké školy více či méně bezkonceptně sjížděly svůj slalom mezi odbornou školou a univerzitou až do třetí říše“.¹² Na přelomu 19. a 20. století získaly technické vysoké školy promoční právo, odvrácenou stranou všech změn však byl jistý odklon od průmyslové praxe.¹³ Technické vysoké školy se rozšiřovaly o nové obory a vnitřně se diferencovaly. V některých případech se zemědělské, chemické či ekonomické školy odštěpovaly a následně se vyvíjely jako autonomní instituce, někdy zůstávaly ve formě specializovaných ústavů či fakult.¹⁴

V mírových časech se technické vynálezy reálně uplatňovaly jen pozvolna, a to i v Německu, přestože stále více ústavů na německých technických vysokých školách vedle výuky sloužilo také výzkumu v nejrůznějších technických oborech. Široká vědecká základna nezanedbatelným dílem přispěla k vývoji nových zbraní, neboť každá zbraň je technický přístroj a zbrojení, vojsko, válka, technika jsou vždy úzce propojeny.¹⁵ Zvláštní místo v tomto ohledu zaujímalá technika v Berlíně, která jako jediná v Německu vybudovala vedle běžných fakult také zbrojní fakultu (Wehrtechnische Fakultät). Její rektor Oskar Niemczyk se v roce 1943 pomocí historických reminiscencí pokusil načrtnout priority pro budoucnost. Tvrdil, že zásadní rozmach ve vývoji zbraní nastal za první světové války, i když náznaky budoucího vývoje se projeví už v prusko-francouzské válce v letech 1870/71. „Tehdy válčící strany jako o závod přicházely s nasazováním dalších a dalších technických bojových prostředků s cílem zvyšovat ničivost a důsledky svých bojových akcí. Tyto výkony ovšem blednou ve srovnání s novými úkoly, které nyní nastoluje národ. S hospodářskou a průmyslovou mobilizací jde v současné válce ruku v ruce technické a technicko-vědecké mobilizování všech sil, takže TH (Technische Hochschule) Berlin se s ohledem na výuku a výzkum

12 H. Heiber: *Universität unterm Hakenkreuz. Band 2, Teil II. Die Kapitulation der Hohen Schulen.* München 1991–1994, s. 181.

13 W. König: *Technikgeschichte. Eine Einführung in ihre Konzepte und Forschungsergebnisse*, s. 171.

14 M. Efmertová – I. Jakubec – M. Josefovičová: Vývoj pražské německé techniky 1863–1945, *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 5–7.

15 W. König: *Technikgeschichte. Eine Einführung in ihre Konzepte und Forschungsergebnisse*, s. 165.

řadí k nejdůležitějším válečným a zbrojním zařízením.¹⁶ Niemczyk sice neváhal označit svou vysokou školu za „válečné a zbrojní zařízení“, ale zároveň konstatoval, že shoda mezi zainteresovanými stranami o podobě dalšího vývoje končila u přesvědčení, že vysoké technické školy se musí nějak změnit. Připomněl, že za více než sto let své existence vyrostly vlastním úsilím ve stínu univerzit v instituce nového typu, pro něž neexistoval žádný předobraz, vzor či rámec a dlouho hledaly svou podobu. Zásadně se odmítal smířit s představou, že by vzájemná spolupráce technik s univerzitami mohla spočívat ve správních a byrokratických opatřeních, v jejichž důsledku by se z technik staly fakulty univerzit. Vedle Niemczykových vyhraněných názorů zaznívaly i smířlivější hlasy, že „oba rovnoprávné poklady německé kultury by měly jednotně sloužit vědě pro národ“, ať už by zůstaly ve stávající podobě samostatnými výzkumnými a výukovými ústavy, nebo se sloučily v jeden celek.¹⁷

Předseda Bojového svazu německých architektů a inženýrů (Kampfbund Deutscher Architekten und Ingenieure) Gottfried Feder napsal v roce 1933 v časopise *Deutsche Technik*, že „technika dokáže zaujmout vedoucí postavení při plnění nových gigantických úkolů jedině s uvědoměním, že neexistuje ve vzduchoprázdnu, nýbrž v těsném svazku se zemí a lidem a že má sloužit vyšším cílům národního hospodářství“.¹⁸ Politicko-ideologické proklamace ovšem neměly pranic společného s realitou akademických poměrů, které se v třetí říši obecně spíše zhoršovaly. Na konferenci rektorů v květnu 1935 zazněly hlasy volající po obnově tradičně svobodné výuky na technikách. Studium bylo totiž pevně spoutáno studijním plánem, obsahovalo přemíru cvičení, rýsování, takže studentovi málem nezbýval čas na přemýšlení. Diskuse o reformě studia a hledání optimálního nastavení probíhaly i v dalších zemích po řadu let bez zásadnějšího dopadu.¹⁹

Od počátku války část akademické obce s nelibostí registrovala rostoucí zasahování průmyslových kruhů do působnosti technických vysokých škol. Jak válka pokračovala, akademický provoz trpěl stále výraznějšími restrikcemi, zatímco základní výzkum se přesouval do laboratoří průmyslových podniků, které pak pochopitelně intenzivněji rozvíjely

16 O. Niemczyk: *Technische Wissenschaft im Kriege*, *Die Zeit* 10, 17. 12. 1943.

17 H. Heiber: *Universität unterm Hakenkreuz. Band 2, Teil II. Die Kapitulation der Hohen Schulen*, s. 178.

18 H. Maier: *Nationalsozialistische Technikideologie und die Politisierung des „Technikerstandes“*. Fritz Todt und die Zeitschrift „Deutsche Technik“. In: B. Dietz – M. Fessner – H. Maier (edd.): *Technische Intelligenz und „Kulturfaktor Technik“*, s. 256.

19 V ČSR došlo k pokusu o reformu technického vzdělávání na přelomu 20. a 30. let, viz níže.

i samotné vzdělávání potřebných specialistů. Technické vysoké školy v Říši dlouhodobě brzdil v rozvoji „směšně nízký rozpočet“ a v důsledku toho neutěšený stav výzkumu i výuky. Bez velké nadsázky by se dalo konstatovat, že průmyslové kruhy si například financováním potřebných modernizací v podstatě kupovaly budovy i zařízení vysokoškolských ústavů, mnohdy včetně jejich učitelů a studentů. Nakonec se celá německá věda dostala do područí válečného hospodářství.²⁰ Vojákům, kteří studovali technické obory, armáda kvůli studiu povolovala za zvláštních podmínek mimořádnou dovolenou.

Již citovaný rektor berlínské techniky Oskar Niemczyk jistě posloužil oficiální propagandě, když v roce 1943 s budovatelským zápalem napsal: „Vysoké školy v jednotě s armádou dbají o to, aby mladí lidé, kteří budou později chtít studovat, si mohli tento svůj záměr uchovat, a čas od času pro ně konají za frontou výukové kurzy nebo jim zajišťují přístup k odborné literatuře a časopisům. S vědomím, že během dlouhotrvající války bude počet profesorů a vyučujících, jakož i studujících podřízen určitým omezením, zaměřují se všechna průmyslová odvětví na úsporu pracovních sil. [...] Je zřejmé, že těžiště práce na TH musí spočívat ve válečném výzkumu [kriegswichtige Forschungsaufträge]. Skutečně na TH Berlín se sotva najde ústav či stolice, jejichž osazenstvo by se nepodílelo na řešení úkolů, které více či méně souvisí s válkou. O nich se dá pouze říci, že jsou tajné a že vývojové výzkumy probíhají mimo školní laboratoře ve zvláštních závodech. Značná část docentů působí v prázdninových měsících v domácích i zahraničních podnicích jako poradci, konají přednášky, vedou pokusné práce.“²¹

Ambivalentnost situace se rýsuje celkem zřetelně – třetí říše vedla válku a všechny zdroje koncentrovala pro vojenské potřeby, což se jistou měrou dělo i na úkor vysokého školství. Zároveň se nemohla obejít bez technických odborníků, takže technické vysoké školy byly svým způsobem preferovány. Nelze popřít, že pro členy profesorských sborů s nacionálně konzervativním přesvědčením byly nové poměry politicky docela přijatelné.²² Přesto neexistovala přímočará kauzalita: válečná vítězství s triumfující vojenskou technikou – preferované postavení vysokého technického školství; realita byla poněkud diferencovanější. Nacistický

20 W. Schieder: Der militärisch-industriell-wissenschaftliche Komplex im „Dritten Reich“. In: N. Dincal – Ch. Dipper – D. Mares (edd.): *Selbstmobilisierung der Wissenschaft, Technische Hochschulen im „Dritten Reich“*. Darmstadt 2010, s. 49.

21 O. Niemczyk: Technische Wissenschaft im Kriege, *Die Zeit* 10, 17. 12. 1943.

22 H. Heiber: *Universität unterm Hakenkreuz. Band 2, Teil II. Die Kapitulation der Hohen Schulen*, s. 179.

režim vedený Hitlerem si pravděpodobně natolik věřil, že počítal s příklonem většiny technické inteligence na svou stranu, s její tzv. samoregulací. Pokud ministerstvo školství obecně uvažovalo o podpoře rozvoje vysokých škol a jejich zařízení, vztahovalo se to až na období po válce. O problémech se hodně mluvilo, slibovalo se, ale podstatně méně se konalo. Realita se nadále značně rozcházela s deklarovaným úmyslem režimu prosazovat technické obory a povolání.

Jestliže v roce 1933 existovalo v Německu 23 univerzit a deset technických vysokých škol (Cáchy, Berlín-Charlottenburg, Braunschweig, Vratislav, Darmstadt, Drážďany, Hannover, Karlsruhe, Mnichov, Stuttgart), v roce 1942 už to bylo 29 univerzit a 15 technik, k původním přibýly Brno, Gdaňsk, Štýrský Hradec, Praha a Vídeň. Přesto počet nových inženýrů zaostával daleko za odhadovanou poptávkou. Mezi lety 1930–1937 klesl počet imatrikulovaných studentů na technikách z 22 tisíc na 10 tisíc, počet státních zkoušek (Diplomprüfungen) 2400 ročně zůstal stabilní. Říšský Svaz inženýrů varoval bez úspěchu před následky. Až když se nedostatek stal zcela zjevným, následovala hektická reakce v podobě zrušení devátého ročníku na Oberschulen, zavedení trimestrů od začátku války do roku 1941, aby se počet absolventů co nejrychleji zvednul. Tyto snahy ovšem přinesly jen dílčí efekt.²³

Jště mnoho let po konci války ovlivňoval interpretaci vědeckého života za třetí říše nečekaně jednotný postoj a tvrzení nejen německých přírodovědců a techniků, ale i humanitních a sociálních vědců, že režim byl vůči vědě naladěn nepřátelsky.²⁴ Přesnější by bylo tvrzení, že nedůvěřoval inteligenci a nepodporoval ji, nikoli že byl nepřátelský vůči vědě jako celku. Zajímavý je posun v názoru na dopad příslovečného nacistického kompetenčního chaosu na vedení a produktivnost vědy. Jestliže dříve se soudilo, že zmatečné politicko-vědecké řízení mělo za následek stagnaci ve vědě, dnes se objevuje protikladná interpretace. Podle ní vzájemné soupeření mezi institucemi na podporu vědy zajišťovalo vědcům další budovy i prostředky. Polykratický systém řízení nevedl nutně ke kompetenčnímu zmatku a rozhodovacímu zpoždování. Zřejmě v žádném z předchozích německých režimů nebylo pro vědce tak snadné získat finanční i personální podporu jako v dobách třetí říše. Bylo jen třeba

23 K. Fischer: Repression und Privilegierung Wissenschaftspolitik im Dritten Reich. In: D. Beyrau (ed.): *Im Dschungel der Macht. Intellektuelle Professionen unter Stalin und Hitler*. Göttingen 2000, s. 179–180.

24 B. Orland: Der Zwiespalt zwischen Politik und Technik. Ein kulturelles Phänomen in der Vergangenheitsbewältigung Albert Speers und seiner Rezipienten. In: B. Dietz – M. Fessner – H. Maier (edd.): *Technische Intelligenz und „Kulturfaktor Technik“*, s. 270.

se v nepřehledném systému zorientovat a naučit se z něj těžit. Po nuceném odchodu židovských a tzv. politicky nespolehlivých vědců se navíc výrazně zlepšily kariérní možnosti těch, kteří zůstali nebo směli zůstat.

Po vypuknutí války už nešlo jen o místa a peníze, ale též o to, že pro vědce bylo snazší vyhnout se vojenské službě než pro kohokoli jiného. Ředitelé důležitých výzkumných ústavů měli možnost dokonce potřebné lidi „vyreklamovat“ z vojenské služby, což lze považovat za jasný důkaz vysoké míry privilegovanosti vědců a techniků především.²⁵ Podle současných výsledků německého bádání vědecká komunita nestála proti nacionálně sociálnímu režimu třetí říše, spíše byla jeho konstruktivní součástí. Od začátku své nadvlády nad Německem potřeboval z podstaty agresivně expanzivní režim k prosazení svých cílů nejen vojenské a průmyslové zdroje, ale i vědecko-výzkumný potenciál. Všechny tři faktory se navzájem podmiňovaly a potřebovaly, byly propojeny sítěmi kontaktů a vztahů. S přesvědčením a uvědoměle se v tomto duchu vyjádřil rektor pražské německé techniky Alfred Buntru: „Každý budoucí technický pokrok povede k dosažení nových kulturních hodnot a hospodářských možností tak, aby se zlepšily a ulehčily životní podmínky všech. Technice a s ní i nejvyšším vzdělávacím zařízením bude v budoucnu náležet v životním boji našeho národa (*Lebenskampf unseres Volkes*) důležité místo.“²⁶

Rozbor pramenů a literatury

Při rekonstrukci „válečných“ osudů pražské německé techniky se heuristické zvyklosti vzhledem ke kvalitě a kvantitě dochovaných pramenů naplňovaly dosti obtížně. Písemnosti vzniklé činností akademické obce a jejích orgánů, použitelné ke zkoumání jak institucionální, tak vzdělávací a výzkumné minulosti školy, se ani v Archivu ČVUT, ani jinde prakticky nedochovaly. Pro období 1938–1945 jsou k dispozici písemnosti velmi nesourodého a torzovitého charakteru. Poměrně široce jsou zastoupeny dokumenty, které umožňují sledovat změny v institucionální struktuře školy ve srovnání s předchozími obdobími. Zajímavé jsou v této souvislosti problémy s prostorovým a hmotným zabezpečením DTH, protože souvisí s ožehavou otázkou využívání zabaveného nemovitého i movitého majetku české techniky. Do značné míry je možné zkoumat německou techniku ve vztahu k německé univerzitě, protože v dokumentech se

25 W. Schieder: *Der militärisch-industriell-wissenschaftliche Komplex im „Dritten Reich“*, s. 49.

26 A. Buntru: *Die Deutsche Technische Hochschule in Prag. Prager Hochschulblätter*, Heft 5, Februar 1943, s. 3.

projevuje sepětí obou pražských německých vysokých škol jak v personálním obsazení stolic a ústavů, tak v učebních předmětech, studijních příručkách a v existenci společné knihovny. Navíc ve zkoumaném období obě instituce od dubna 1940 podléhaly pravomoci kurátora německých vysokých škol v Praze, a po určitý čas (duben 1942 až listopad 1943) měly dokonce společného komisařského rektora Alfreda Buntrua. Docházelo k „přelévání“ akademických pracovníků mezi těmito vysokými školami, protože někteří profesori a docenti působili zároveň na obou učeních, setkávali se na půdě vědeckých společností či v politických a společenských organizacích.

Komparační přístup znamenal pokládat si otázky, jaké politické či ideologické vlivy působily na chod univerzity a techniky, jaká byla politická angažovanost učitelů i studentů, jejich národnostní složení, fluktuace zaměstnanců v důsledku válečné situace, zapojení škol do válečného výzkumu a mnohé další. Zásadní součástí tématu jsou lidé neboli zkoumání profesních, politických i životních osudů především učitelů, jakož i jiných zaměstnanců, kteří na pražské německé technice ve sledovaném období působili, nebo byli jinak spojeni s její existencí. Životopisné medailony profesorů a docentů naznačují jejich možné kontakty a vazby, postavení ve vědecké komunitě, podávají svědectví o formách i intenzitě zapojení DTH do říšského vysokoškolského provozu.

V Národním archivu jsou důležité dokumenty uloženy ve fondu Úřad říšského protektora²⁷, což odpovídá okupačnímu byrokraticko-správnímu systému, ve kterém musely všechny záležitosti projít úřední cestou přes příslušné oddělení tohoto nejvyššího úřadu v protektorátu Čechy a Morava, který jediný byl oprávněn komunikovat s říšskými místy. Z podobných důvodů je významný fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, tedy písemnosti vzniklé v úřadu státního ministra K. H. Franka. Pro období do roku 1938 a doplnění personálních údajů nelze pominout fondy Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠ I) a Berlínský zahraniční úřad²⁸. Dokumenty v uvedených fondech Národního archivu se týkají koncepčních, kompetenčních, rozpočtových a rozhodovacích záležitostí DTH, je zde uložena korespondence s příslušnými říšskými institucemi. Písemnosti o vnitřním chodu školy, např. zápisy z porad akademických funkcionářů či protokoly o průběhu zkoušek, se tu nevyskytují, vyjma osobních spisů učitelů.

27 Národní archiv Praha, fond 109: Úřad říšského protektora – státní tajemník u říšského protektora.

28 Národní archiv Praha, fond DZA-AA: Sběrka dokumentů ze zahraničních archivů – Zahraniční úřad.

Různé doklady především o politické činnosti, členství v SdP, NSDAP, SD a o poválečném vyšetřování některých členů akademického sboru se nacházejí ve fondech Archivu ministerstva vnitra a v Archivu hlavního města Prahy. Ve Spolkovém archivu v Berlíně je uložena podstatná část písemností tzv. kurátora vědeckých vysokých škol v Praze,²⁹ a to především personální spisy učitelů. Dokumenty, které poslední kurátor v květnu 1945 nestačil z Prahy odvézt, najdeme v Archivu Univerzity Karlovy. Velmi důležitými zdroji informací jsou fondy říšského ministerstva školství³⁰, Publikationsstelle Berlin-Dahlem³¹ a fond Berlin Document Center (BDC), uložené ve Spolkovém archivu v Berlíně. V archivu ČVUT se z období okupace dochoval poslední Hauptkatalog pro akademický rok 1939/1940 a takřka souvislá řada seznamů přednášek.³²

Dějiny vzdělanosti, věd a vysokých škol jsou v české historiografii stále vnímány jako spíše okrajová doplňková témata „velkých dějin“, v lepším případě jako součást široce pojímaných kulturních dějin. Čtyřdílné Dějiny Univerzity Karlovy slouží jako solidní základ znalostí o dějinách české i německé univerzity. Stále přibývají studie věnované období protektorátu a újeji sudetským Němcům.³³ Co se týče německé techniky v Praze, není prakticky z čeho vycházet, dosud nebyly napsány (dopsány) ani dějiny Českého vysokého učení technického, natož německého. K dispozici jsou vzpomínkové práce Josefa Boehma, který vycházel z výročních spisů Starka a Birka, k okupačnímu období však přinášejí jen minimum informací. Boehmovou motivací bylo vytvořit protíváhu k české historické interpretaci, v níž bylo ČVUT prezentováno jako jediný nositel a dědic všech historických tradic pražského inženýrského studia, přičemž existence DTH byla prakticky zatajována.³⁴

Prvním českým pokusem o zmapování tématu byla studie Vývoj pražské německé techniky 1863–1945.³⁵ Pro období nacistického režimu nezbyvá než se orientovat na německou produkci. Její výstupy se ovšem

29 Bundesarchiv Berlin, fond R 31: Der Kurator der deutschen wissenschaftlichen Hochschulen in Prag.

30 Bundesarchiv Berlin, Fond R 4901: Reichministerium für Erziehung, Wissenschaft und Volksbildung (REM).

31 Fond R 153.

32 Vorlesungsverzeichnis, Studien- und Stundenplan für das Jahr 1938/39, 1941/42, 1942/43, 1943/44, 1944/45 in Prag.

33 Viz seznam vybrané literatury.

34 J. Boehm: Zur Geschichte der ältestendeutschen technischen Hochschule, *Österreichische Ingenieur- und Architekten-Zeitschrift*, Heft 10, Jg. 128, 1983.

35 M. Efmertová – I. Jakubec – M. Josefovičová: Vývoj pražské německé techniky 1863–1945, *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 5–50.

pro dané téma málokdy týkají českých zemí, přesto v letech 1939–1945 je nutno DTH sledovat v souvislosti s ostatními říšskými technickými školami jako jednu z nich. A to i s vědomím, že jí chybí říšské předválečné období a odlišuje se naopak předválečným obdobím československým, což je důvod, proč se v německých studiích o ní vyskytují jen sporadické zmínky. Na rozdíl od dějin univerzit, významných vědeckých osobností, které na nich působily, i jejich postavení ve společnosti, což jsou témata v německé odborné literatuře silně zastoupená, se totéž nedá konstatovat v případě technických vysokých škol. Sice jsou k dispozici práce o jednotlivých technikách v období třetí říše nebo příslušné kapitoly ve vysokoškolských dějinách, ale studie nabízející nové či širší souvislosti a další perspektivy výzkumu se hojněji objevují až v posledním desetiletí. Úctyhodně rozsáhlá monografie Helmuta Heibera³⁶ je stále zdrojem pozoruhodných detailů, které v neuvěřitelném rozsahu dokázal excerptovat z archivních pramenů, leč zastarává nejen nepoužitelnými odkazy, protože mezitím došlo k mnoha archivním delimitacím, ale především v pojetí. Její struktura je velmi nepřehledná, záležitosti pražských vysokých škol jsou propleteny s říšskými, poplatnost pramenům je evidentní.³⁷

Výzkum technických vysokých škol, technické inteligence a souvisejících otázek v Německu a Rakousku zesílil v návaznosti na významná výročí. Nejnovější výstupy závažně posunují úroveň poznání i interpretací, starší výklady totiž vycházely z představy, že v mnoha ohledech se poměry na technikách nijak zásadně nelišily od situace na univerzitách. Přitom bylo zřejmé, že nelze úspěšně a smysluplně zkoumat technické vysoké školy, aniž by byly zohledněny zvláštní faktory, kterými se odlišují. Jako zásadní byly identifikovány tyto odlišnosti: 1. těžiště jejich působnosti spočívá v přírodovědně-technických a inženýrských oborech, 2. od začátku se těšily zvláštní pozornosti režimu. Podpora ze strany státu po vypuknutí války a s koncem její „bleskové“ fáze na přelomu let 1942/43 ještě nabyla na intenzitě. Mnohé vysokoškolské ústavy a zařízení byly zahrnuty do rámce nacionálně socialistických výzkumných organizací.³⁸ Podle Klause Fischera útok na „vědu – pevnost“ nebyl v Německu roku 1933 potřeba, pevnost se rozložila zevnitř. Nacionálně socialistický režim podporoval prakticky využitelný výzkum „ku pro-

36 H. Heiber: *Universität unterm Hakenkreuz. Band 2, Teil II. Die Kapitulation der Hohen Schulen.*

37 A. Mišková: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, s. 13.

38 N. Dinckal – Ch. Mares: *Selbstmobilisierung und Forschungsnetzwerke. Überlegungen zur Geschichte der Technischen Hochschulen im „Dritten Reich“*. In: N. Dinckal – Ch. Dipper – D. Mares (edd.): *Selbstmobilisierung der Wissenschaft, Technische Hochschulen im „Dritten Reich“*, s. 10.

spěchu národa“ hlavně rétoricky, neboť rád v propagandě vytvářel obraz „nové“ budoucnosti. Reálně jej podporoval v zájmu příprav na územní expanze. Tento výzkum se spíše rozvíjel v ústavech Společnosti císaře Viléma (Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft) nebo na nově založených ústavech provozovaných státem či stranou než na vysokých školách.³⁹

Spory o hranice mezi základním a aplikovaným výzkumem se mezi historiky věd a techniky vedou stále, jelikož stanovit, v jakém rozsahu určitý ústav prováděl základní či aplikovaný výzkum, má pro další souvislosti podstatný význam. V některých interpretacích je úroveň základního výzkumu dokonce považována za rozhodující kritérium pro celkové posouzení nacistické vědní politiky. Zruinoval nacistický režim vědecký a inovační systém, protože bránil základnímu výzkumu? Nebo jej naopak vědci dále provozovali pod hlavičkou válečné důležitosti, a tím v posledku režim poškodili? Teprve postupně přibývají studie přinášející odpovědi na konkrétních příkladech. Už nyní se bere za prokazatelné, že technické vysoké školy byly pověřovány především úkoly s jednoznačným válečným významem, v roce 1943 fungovaly dvě třetiny ústavů jako podniky zbrojního hospodářství.⁴⁰ Že nacisté neměli žádný zvláštní vysokoškolský program a ani jej nedokázali během trvání třetí říše vytvořit, konstatoval již v roce 1966 Hans Maier. Svůj vliv a priority si na vysokých školách dokázali efektivně zajistit obsazováním či neobsazováním stolic a pečlivým výběrem uchazečů.⁴¹

Německá i rakouská historiografie⁴² se v tématu vysokých technických škol teprve vyrovnává s komplexem souvisejících otázek, od předpokládaného privilegování technických oborů nacistickým režimem po zaměstnanost technických elit nebo jejich podíl na vojenském výzkumu. Jestliže u většiny monografií posloužilo jako impuls pro jejich sepsání významné výročí školy, za modelové zpracování dějin je stále považována výroční publikace technické univerzity v Berlíně z roku 1979.⁴³ Monogra-

39 Viz K. Fischer: Repression und Privilegierung Wissenschaftspolitik im Dritten Reich. In: D. Beyrau (ed.): *Im Dschungel der Macht. Intellektuelle Professionen unter Stalin und Hitler*.

40 H. Maier: Forschung für den „autarken Wehrstaat“. Technische Hochschulen im „Dritten Reich“. In: N. Dinckal – Ch. Dipper – D. Mares (edd.): *Selbstmobilisierung der Wissenschaft, Technische Hochschulen im „Dritten Reich“*, s. 40.

41 Viz H. Maier: Nationalsozialistische Hochschulpolitik. In: *Die deutsche Universität im Dritten Reich*. Eine Vortragsreihe der Universität München, 1966.

42 J. Mikoletzky: „Von jeher ein Hort starker nationaler Gesinnung“. Die Technische Hochschule in Wien und der Nationalsozialismus, *Veröffentlichungen des Universitätsarchivs der TU Wien*, Heft 8, 2003; J. W. Wohnitz (ed.): *Die Technik in Graz*. Wien 2002.

43 R. Rürup (ed.): *Wissenschaft und Gesellschaft. Beiträge zur Geschichte der Technischen Universität Berlin 1879–1979*. Berlin 1979.

fie o dějinách zaměřená výhradně na období třetí říše zatím existuje pouze v jednom případě, a sice Technické vysoké školy v Cáchách.⁴⁴ Autor se obšírně zabýval spoluprací a vztahy jednotlivých fakult s vojenskými, průmyslovými a jinými státními institucemi, statistickým vývojem. Pozornost věnoval politickým funkcím a působení nejvýznamnějších vědců v nacistických výzkumných organizacích. Nadále neprozkoumaná i zde zůstává otázka nuceně nasazených na technických vysokých školách, podobně zařazení určitých vědců jako tzv. V-Männer gestapa a problém denunciacie. Naopak se dosti spekulovalo o relevantních důvodech, které vedly příslušníky technických elit a zvláště vědce ke vstupu do nacistické strany, přičemž za podstatné součásti motivačního podhoubí jsou považovány oportunistus a kariérismus. Zároveň platí, že většina vyučujících byla „zglajchšaltována, ale nikoli převychována, loajální vůči státu, ale ne k nacionálnímu socialismu, angažovaná odborně, ale ne politicky“.⁴⁵

Německá historiografie se už v současnosti tolik nezabývá jednotlivými technickými vysokými školami a faktografií jejich vývoje, ale pokouší se nastolovat obecnější diskurz, který vyplynul z dosavadního zkoumání vědní politiky a organizace výzkumu v nacistické éře. Vlivná teze o nepřátelství nacionálního socialismu vůči vědě (Wissenschaftsfeindlichkeit) problematizuje další témata, třeba jaké skutečné místo zaujímaly technické vědy a technické vysoké školy v třetí říši, jakou hrály roli ve válečném úsilí a k jakým výsledkům vedla nacionálně socialistická vědní politika.⁴⁶ Jedno z uvažovaných vysvětlení, proč by mohl nacistický režim upřednostňovat technické vědy, a tudíž i technické vysoké školy, poukazuje na jeho záměr budovat soběstačný vojenský stát (autarker Wehrstaat) a navázat na podobné snahy doložitelné od první světové války přes Výmarskou republiku.⁴⁷

Pojem „sebmobilizace vědy“ (Selbsmobilisierung der Wissenschaft) razil Karl-Heinz Ludwig pro zachycení situace v druhé polovině války.⁴⁸ Rozuměl tím, že učinit technický (inženýrský) výzkum využitelným pro zbrojení byl dobrovolně zvolený cíl.⁴⁹ Hledáním odpovědi na podstatné otázky ohledně utváření spolupráce mezi technikami, neuniverzitními

44 U. Kalkmann: *Die Technische Hochschule Aachen im Dritten Reich (1933–1945)*. Aachen 2003.

45 R. Pommerin: *Geschichte der TU Dresden 1828–2003*. Köln 2003.

46 N. Dinckal – Ch. Mares: *Selbstmobilisierung und Forschungsnetzwerke. Überlegungen zur Geschichte der Technischen Hochschulen im „Dritten Reich“*, s. 12.

47 H. Maier: *Forschung für den „autarken Wehrstaat“*. Technische Hochschulen im „Dritten Reich“, s. 37.

48 K.-H. Ludwig: *Technik und Ingenieure im Dritten Reich*. Düsseldorf 1974.

49 K.-H. Ludwig: *Technik und Ingenieure im Dritten Reich*, s. 52: „[...] das selbstgesteckte Ziel, die ingenieurwissenschaftliche Forschung der Rüstung nutzbar zu machen.“

výzkumnými zařízeními a režimem, ohledně aktérů aktivně podporujících systém či naopak zapojených do odboje dospěl až k zásadní otázce míry vlastní (sebe)mobilizace (Selbstmobilisierung) vědce pro režim. Inženýři nejen vcelku pochopitelně profitovali ze zbrojní konjunktury v nacistickém Německu, ale technokratické hnutí vykazovalo dokonce jisté styčné body s ideologií nacionálního socialismu. Při povrchním pohledu se dlouho zdálo, že působení nepolitického, racionálního technického experta se nijak neprotíná s rasistickým nastavením nacistické ideologie. Kromě definování práce pro režim až kolaborace inženýrů a přírodovědců se pojem Selbstmobilisierung objevuje v dalších významových souvislostech a vztahuje se i na jiné aktéry. Je poměrně dostatečně známo, že akceptace nacistické ideologie hodně souvisela s generačními postoji – raný příklon vysokých škol k nacismu vycházel od studentů, často právě oni byli hnací silou, která zvyšovala rychlost a razanci propouštění židovských nebo politicky „nespolehlivých“, nevyhovujících vyučujících. Studenti agitovali jako dynamická špička nacionálně socialistického hnutí v dobách, kdy si mnozí národně konzervativní učitelé ještě mysleli, že nový režim uskuteční jejich revizionistická očekávání. Současný stav poznání však nedovoluje činit dalekosáhlé závěry, do jaké míry se nacionálně socialističtí studenti technických vysokých škol ve své angažovanosti lišili od univerzitních.

Dalšími aktéry, na něž lze vztáhnout pojem „samomobilizace“ (Selbstmobilisierung), byli zástupci humanitních a společenských oborů, kteří napomáhali novému režimu při pronikání na technické vysoké školy. V diskurzu se objevuje „iritující ambivalence spojení antimoderních sociálních představ s úctou k moderní racionální technice. V tomto ohledu by se nacionální socialismus rád jevil jako příslib překonání světa bezcitné techniky ve prospěch nějaké organické techniky a tím i sbratření rozdělených světů techniky a kultury.“⁵⁰ Francouzský kulturní historik Enzo Traverso se domnívá, že příklon intelektuálů k třetí říši a její zločinné politice mnohdy nevycházel ani tak z ideologie, nýbrž z estetické fascinace nacismem. Hitlerovský režim se jim jevil jako ztělesnění apokalyptických očekávání a vitalistických či iracionálních pudů i jako triumf přírody a techniky, síly a mýtu zároveň. Jako by se završovala tendence nastartovaná nadšením italských futuristů z leteckého bombardování a „ocelové bouře“ velké války.⁵¹

50 N. Dincal – Ch. Mares: Selbstmobilisierung und Forschungsnetzwerke. Überlegungen zur Geschichte der Technischen Hochschulen im „Dritten Reich“, s. 17.

51 E. Traverso: *Třhlina v dějinách. Esej o Osvětimi a intelektuálech*. Praha 2006, s. 23.

Třetí význam a možnost, jak posunout samomobilizaci vědců do širších souvislostí, spočívá ve srovnání s vysokými školami v hraničních oblastech (Grenzgebieten), kde se státní příslušnost různě měnila a kde byl o to silnější pocit národní sounáležitosti, například Technická vysoká škola Gdaňsk (Danzig), univerzita ve Štrasburku (Strassburg), norská Technická vysoká škola v Trondheimu. Do této souvislosti by bylo možno přiřadit zkoumání německých vysokých škol v Praze, protože už jejich udržení v období po Mnichovu a následně i po celé období války svědčí o významné samomobilizaci zdejších aktérů. Radikálnost pražských německých studentů navíc zcela zapadá do představy o aktivistické roli studentů. Velmi cenným zdrojem informací o osobnostech především říšské vědy a vzdělávání je biografický slovník Ernsta Klee, biografické údaje byly čerpány právě z tohoto zdroje.⁵²

52 E. Klee: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*. Frankfurt am Main 2003. Pokud u některých jmen taková poznámka není, znamená to, že se mi nepodařilo osobu dohledat.